

О. В. ПОЛТАВСЬКИЙ

кандидат юридичних наук,
старший викладач кафедри правового забезпечення господарської діяльності
навчально-наукового інституту права та масових комунікацій
Харківського національного університету внутрішніх справ

**ДО ПИТАННЯ ПРО ПРАВОЧИН,
ЯКИЙ ВЧИНЯЄТЬСЯ З ПЕРЕВИЩЕННЯМ ПОВНОВАЖЕНЬ**

Проаналізовано види перевищення повноважень представника при виконанні ним своїх обов'язків за договорами на оформлення представництва. Надано характеристику процедури та способів схвалення перевищення повноважень.

Виходячи із загального змісту зобов'язального права і конкретно договорів на надання представницьких послуг, у тому випадку, коли представник виконуватиме свої обов'язки у рамках даних йому повноважень, він не нестиме відповідальність за результати своїх дій перед третіми особами, навіть якщо вони виявляться несприятливими для довірителя, оскільки представник діяв від імені і за вказівкою довірителя. Внаслідок цього саме довіритель відповідатиме за всі негативні наслідки, що виникли унаслідок його волі.

Даний факт закріплено в ч. 1 ст. 239 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) [1], де вказано, що «правочин, вчинений представником, створює, змінює, припиняє цивільні права та обов'язки особи, яку він представляє». Отже, у даному випадку права та обов'язки належать одній особі, а створює та припиняє їх інша.

На практиці, однак, виникають ситуації, коли при вчиненні правочину представник перевищує свої повноваження і його дії не зобов'язують довірителя стосовно третіх осіб. У такому випадку відсутність повноважень може бути заповнена подальшим схваленням, або, як це визначено англо-американським правом, ратифікацією (*ratification*) [2, с. 238].

Проблеми перевищення повноважень при виконанні представницьких повноважень зокрема досліджували такі відомі вчені, як О. Л. Невзгодіна [3], В. А. Ряшенцев [4], О. П. Сергеев [5] тощо. Питання, пов'язані з визначенням недійсності правочину, вчиненого представником без подальшого схвалення, указані науковці пов'язували, зокрема, з видом перевищення таких повноважень.

Виникає питання про визначення видів перевищення повноважень представника при виконанні ним своїх обов'язків за відповідним

договором та шляхів схвалення цих перевищень. Проблематика їх визначення не досить висвітлена, є достатньо актуальною, а тому метою даної статті є аналіз перевищення повноважень, шляхів і способів їх схвалення відповідно до норм чинного законодавства України про представництво.

Схвалення – це дія, яка спрямована на виникнення певного наслідку і повинна бути позитивно виражена зовні із доведенням її до відома інших осіб [2, с. 134]. Схвалення дій представника є підтвердженням наявності правовідносин «довіритель – представник», тобто акт схвалення є й актом підтвердження призначення представника за конкретним правочином.

Відповідно до ч. 1 ст. 241 ЦК України правочин, учинений представником з перевищенням повноважень, створює, змінює, припиняє цивільні права та обов'язки особи, яку він представляє, лише у разі наступного схвалення правочину цією особою. При цьому правочин вважається схваленим у разі, якщо особа, яку представляє представник, вчинила дії, що свідчать про прийняття його до виконання.

Чинним законодавством не встановлений строк для схвалення правочину, однак відповідно до загальних умов цивільного законодавства схвалення правочину повинно здійснитися протягом нормально необхідного строку.

За своєю юридичною природою подальше схвалення правочину є одностороннім правочином, вчиненим на розсуд довірителя. Схвалення може бути висловлене як у письмовій формі, так і шляхом конклюдентних дій, наприклад у вигляді прийняття виконання, здійснення розрахунків тощо. Важливо лише, щоб з дій довірителя однозначно випливало пряме схвалення вчиненого ним правочину і щоб законом не передбачалось у виняткових випадках особливої форми. Однозначність тут передбачає

собою те, що довіритель безпосередньо або за допомогою відповідних засобів зв'язку схвалив вчинений правочин, а представник отримав цю інформацію та має прямі докази того, що така інформація надійшла від довірителя.

Відповідно до ч. 2 ст. 298 Господарського кодексу України (далі – ГК України) [6]: «Угода, укладена від імені суб'єкта, якого представляє комерційний агент, без повноваження на її укладення або з перевищенням наданого йому повноваження, *вважається схваленою цим суб'єктом за умови, якщо він не відхилить перед третьою особою дії комерційного агента* (курсів наш – О. П.). Наступне схвалення угоди суб'єктом, якого представляє агент, робить угоду дійсною з дня її укладення». Отже, законодавець виходить із презумпції наступного схвалення такої угоди, за винятком випадків, коли особа, яку представляє агент, прямо відхилить перед третьою особою дії комерційного агента (наприклад шляхом відправлення письмового повідомлення з обов'язковим доказом своєчасного отримання його адресатом).

Перевищення повноважень у представницьких відносинах має місце, коли представник виконує свої обов'язки, що передбачені його повноваженнями, але з певними відхиленнями від них.

Перевищення повноважень представником є неналежним виконанням зобов'язань за договором, який він уклав зі своїм довірителем. Як зазначає О. П. Сергєєв, «діяльність без повноважень або за перевищенням їх меж може мати серйозні наслідки для особи, котра виступає як представник» [5, с. 333].

Відповідно до ч. 1 ст. 610 ЦК України «порушенням зобов'язання є його невиконання або виконання з порушенням умов, визначених змістом зобов'язання (неналежне виконання)». Таким чином, перевищення повноважень представника є порушенням усього основного зобов'язання за договором на оформлення представництва.

Відповідно до ч. 1 ст. 238 ЦК України: «Представник може бути уповноважений на вчинення лише тих правочинів, право на вчинення яких має особа, яку він представляє». Крім того, представник не може вчиняти правочин: а) який відповідно до його змісту може бути особисто вчинений лише тією особою, яку він представляє; б) від імені особи, яку він представляє, у своїх інтересах або в інтересах іншої особи, представником якої він одночасно є, за винятком комерційного представництва, а також щодо інших осіб, встановлених законом.

Усі порушення вимог наведеної статті можуть трактуватися як вихід за межі повноважень представника.

Відповідно до чинного законодавства можна виділити наступні *види перевищення повноважень*:

1) дії з перевищенням повноважень унаслідок непередбачених наперед випадків охорони прав та законних інтересів довірителя;

2) дії з перевищенням повноважень внаслідок помилки щодо обсягу останніх (за умови відсутності провини у неправильному трактуванні своїх повноважень);

3) умисне перевищення повноважень у сподіванні отримати схвалення вчинених дій від особи, яку представляють (довірителя);

4) умисне перевищення повноважень з метою отримати від цього вигоду для себе.

У двох останніх випадках представник зловживає довірчими повноваженнями, чим порушує суб'єктні межі їх здійснення.

Перевищення повноваження може бути кількісним і якісним.

Кількісне перевищення повноважень полягає у довільній зміні показників, що характеризують кількісну сторону вчиненого правочину: число, вага, міра речей; термін договору, який укладається; розмір плати або купівельної ціни [7, с. 352].

Якісне перевищення повноважень стосується властивостей і специфіки предмета правочину; вибору контрагента, з яким має бути укладений правочин; юридичної природи правочину, вчинення дій, не передбачених довіреністю, у тому числі способу виконання укладеного правочину.

Як впливає зі змісту ст. 241 ЦК України, несхвалення довірителем правочину, вчиненого з перевищенням повноважень, спричиняє повну його недійсність. Таке правило закріплюється і в юридичній літературі. Так, О. Л. Невзгодіна вважала, що питання про недійсність правочину з перевищенням повноважень повинно вирішуватись залежно від виду перевищення. Наприклад при перевищенні якісних показників предмета правочину останній є недійсним у цілому [3, с. 137]. Також О. Л. Невзгодіна зазначала, що питання про дійсність правочину, який учинений із перевищенням мінімальних кількісних показників, залежить від схвалення його тим, кого представляють, тому що тільки він вправі констатувати відповідність такого правочину його інтересам [3, с. 139].

Ми згодні в цілому з такою точкою зору, оскільки угода, по-перше, здійснюється в

інтересах довірителя і саме він є особою, найбільш заінтересованою в наслідках перевищення повноважень, без урахування того, спрямовані вони на перевищення якісних чи кількісних показників. Отже, у будь-якому випадку потрібне схвалення такого правочину довірителем, а після цього, якщо необхідно, вже іншими заінтересованими особами.

По-друге, вищезазначений висновок про недійсність правочину в цілому суперечить ст. 217 ЦК України, згідно з якою недійсність частини правочину не тягне за собою недійсність інших його частин. Отже, правочин, що вчинений із перевищенням повноважень, якщо його не схвалив той, кого представляють, може бути визнаний частково дійсним (ст. 217 ЦК України). Якщо ж самостійне існування частини правочину, вчиненого в межах повноважень, не є можливим, то він визнається повністю недійсним (ст. 215 ЦК України).

Якщо довіритель бажає схвалити правочин для того, щоб уникнути можливих судових розглядів, він повинен схвалити його повністю. Довіритель не може схвалити вигідні частини договору і відкинути ті його частини, які йому не вигідні. Після схвалення правочину довіритель буде зобов'язаний так само і в такому ж обсязі, як він був би зобов'язаний, якби представник володів повними повноваженнями до вчинення правочину. Схвалення звільняє представника від особистої відповідальності перед третьою особою. Якщо ж довіритель відмовляється підтвердити повноваження представника за правочином, учиненим представником на свій страх і ризик без повноважень довірителя, то представник безпосередньо несе всі зобов'язання перед третьою особою, з якою вчинений правочин, включаючи оплату витрат, оскільки фактично він сам стає довірителем, тобто стороною в договорі [8, с. 6]. Звідси виходить, що представник стає повністю зобов'язаним перед третьою особою, навіть за ті дії, які він здійснив правомірно за вказівкою довірителя, але які пов'язані з діями, що виходять за межі його повноважень. Таким чином, подальше схвалення заднім числом створює, змінює і припиняє для особи, яку представляють, цивільні права і обов'язки за правочином з моменту його вчинення (ч. 2 ст. 241 ЦК України), а його правове значення полягає, як вважає М. І. Брамінський, у «зціленні знайденого недоліку угоди – відсутності необхідних повноважень у представника, що уклав її. Якщо той, кого представляють, не ви-

користує способом, угода не може бути визнана здатною встановити юридичний зв'язок довірителя (того, кого представляють) з третьою особою» [9, с. 328]. У разі відмови у схваленні дій представника довіритель зобов'язаний повідомити про це і представника, і третю особу, щоб уникнути конфліктних ситуацій між ним і третьою особою.

У разі отримання схвалення правочину і при укладанні нового аналогічного договору з тим самим довірителем представник знову може вийти за межі своїх повноважень з тих же самих питань, проте згідно із загальними принципами інституту *ratihabitio* (подальшого схвалення). Такі положення не вважатимуться повторно схваленими без нової згоди на це довірителя, оскільки перше схвалення належать до минулого часу, коли ще не виникли можливі нові обставини у справі.

Знання особливостей схвалення важливе для сторін договору на оформлення представництва через те, що на практиці доволі часто може виникнути ситуація, коли умови виконання основного договору передбачають необхідність здійснення передоручення, яке передбачене ст. 240 ЦК України.

Відповідно до ст. 240 Цивільного кодексу України представник може передати своє повноваження частково або в повному обсязі іншій особі, якщо це встановлено договором або законом між особою, яку представляють, і представником або якщо представник був змушений до таких дій з метою охорони інтересів особи, яку він представляє. При цьому представник, який передав свої повноваження іншій особі, повинен повідомити про це особу, яку він представляє, та надати їй необхідні відомості про особу, якій передані відповідні повноваження (замісника). Невиконання даного обов'язку покладає на особу, яка передала повноваження, відповідальність за дії замісника як за свої власні.

Відповідно до загальних підстав представництва правочин, учинений замісником, створює, змінює, припиняє цивільні права та обов'язки особи, яку він представляє. Таким чином, відповідно до договору на оформлення представництва, представник з метою виконання договору вправі передоручити його виконання іншій особі, залишаючись при цьому відповідальним за дії замісника перед довірителем. У договорі може бути передбачений обов'язок укласти подібний субдоговір із вказівкою або без вказівок на конкретні умови такого договору.

У найбільш поширеному в англо-американському праві різновиді договорів на оформлення представництва – договорі агентування, за загальним правилом, агент зобов'язаний особисто виконати свої обов'язки за договором, крім певних випадків, зокрема:

1) коли передача повноваження або залучення субагента не суперечать умовам угоди;

2) коли принципал у момент укладання угоди обізнаний про намір агента передати свої повноваження іншій особі і не заперечує проти цього;

3) коли з обставин справи і поведінки сторін виявляється, що принципал не заперечує проти передачі агентом своїх повноважень іншій особі;

4) коли повноваження агента такі, що для їх реалізації необхідна участь іншої особи;

5) у разі, коли передача повноважень спричинена непередбаченими обставинами [10, с. 86].

Отже, випадки можливого перевищення повноважень можливо поширити і на представницькі відносини, однак у будь-якому випадку вони повинні бути схвалені довірителем у майбутньому, хоча саме ці випадки довіритель може вважати переважними для правомірного виходу за межі повноважень, а як наслідок – для першочергового схвалення.

На практиці норми про представництво найчастіше порушуються при вчиненні правочинів працівниками юридичних осіб – підприємств, які виходять за межі наданих їм повноважень або зовсім їх не мають.

Зауважимо, що сторонами (суб'єктами) будь-якого господарського договору можуть виступати юридичні особи, дієздатність яких характеризується цілями діяльності, зазначеними в установчих документах, і повноваженнями органу юридичної особи, що має право на вчинення правочинів від імені цієї юридичної особи. Дії представника юридичної особи засновані на одному з елементів правоздатності, що є необхідною передумовою суб'єктивного права [11, с. 5], котре передбачає закріплену за кожною фізичною або юридичною особою можливість виконувати юридично значущі і/або інші дії особисто або через своїх представників.

Відповідно до ч. 1 ст. 92 ЦК України юридична особа набуває цивільних прав та обов'язків і здійснює їх через свої органи, які діють відповідно до установчих документів та закону. Згідно з ч. 2 ст. 92 ЦК України, у випадках,

встановлених законом, юридична особа може набувати цивільних прав та обов'язків і здійснювати їх через своїх учасників. Згідно з ч. 3 ст. 92 ЦК України орган або особа, яка відповідно до установчих документів юридичної особи чи закону виступає від її імені, зобов'язана діяти в інтересах юридичної особи, добросовісно і розумно та не перевищувати своїх повноважень.

Правочини, які вчиняються з перевищенням повноважень представником діючим за окремим дорученням, якщо тільки вони не схвалені згодом довірителем, повинні вважатися такими, що не відбулися і не породжують тих юридичних наслідків, на які вони були спрямовані. Щодо неуповноваженого представника, то якщо його дії мали протиправний і винний характер, довіритель може в цьому випадку притягти і його, і третю особу до відповідальності за спричинення шкоди. Найпоширенішим випадком виходу за межі повноважень серед працівників юридичної особи є підписання керівниками підприємств договорів на суму, що перевищує суму договорів, які неможливо укласти не одержавши на це дозвіл найвищого органу підприємства – загальних зборів учасників. Непоодинокі випадки, коли у зв'язку з цим підприємствам було завдано величезних збитків, незважаючи на те, що в ч. 2 п. 2 ст. 98 ЦК України передбачена норма, згідно з якою рішення загальних зборів про відчуження майна товариства на суму, яка становить 50 і більше відсотків всього майна, приймається більшістю не менше ніж в 3/4 голосів. Однак у даному випадку йдеться тільки про відчуження, яке буде оформлене договором, але ніяк не про порядок у цілому. Сам же порядок винесення відповідного рішення або подальшого обов'язкового схвалення такого договору (без якого він буде визнаний недійсним) доцільно обумовити в статуті підприємства, зважаючи на можливе виникнення у майбутньому спорів, у тому числі і судових.

При зловживанні повноваженнями, якщо встановлена участь третіх осіб, довіритель може в судовому порядку оскаржити вчинений правочин та витребувати відшкодування збитків як з представника так і з третьої особи. В іншому випадку за заподіяні перевищенням повноважень збитки перед потерпілою особою у повному обсязі відповідає представник.

У разі відсутності провини представника (коли, наприклад, він не знав і не повинен був

знати про припинення повноваження, а третій особі були відомі обставини, що припинили повноваження) відповідальність покладається лише на третю особу.

Підставами звільнення від відповідальності при перевищенні повноважень у загальному випадку може бути або непереборна сила (форс-мажорні обставини) – надзвичайна і не передбачена за даних умов подія, або якщо представник був вимушений до цього з метою охорони інтересів особи, яку він представляє.

Витрати, яких зазнав представник, що діяв з перевищенням повноважень, можуть бути стягнені з особи, котру він представляв, як безпідставно набуте майно за правилами гл. 83 ЦК України, за наявності всіх умов, необхідних для виникнення відповідних зобов'язань та якщо збитки, що заподіяні довірителю представником неналежним виконанням договору, не перевищують цих витрат.

Отже, вихід за межі повноважень, по суті, створює нові правовідносини, які довіритель

або може схвалити, і тоді ці правовідносини між ним та його представником стануть легальними, або може не схвалювати, і тоді всі негативні наслідки виходу за межі повноважень будуть покладені на представника. Таким чином, у другому випадку виникатимуть правовідносини між представником та відповідною третьою особою, перед якою представник представляв інтереси довірителя та вийшов за межі наданих йому повноважень.

Представник може вийти за межі наданих йому повноважень внаслідок виникнення непередбачуваних обставин, пов'язаних з охороною прав та законних інтересів довірителя, ненавмисної помилки або в разі навмисного зловживання довірчими відносинами між ним та довірителем. При цьому представник в усіх випадках має право на схвалення його дій довірителем, який для того, щоб звільнити представника від особистої відповідальності перед ним та третьою особою, повинен повністю схвалити вчинений правочин.

Список використаної літератури

1. Цивільний кодекс України // Офіційний вісник України. – 2003. – № 11. – Ст. 461.
2. Clark L. S. Law and business. The regulatory environment / L. S. Clark, P. D. Kinder, C. Hotenkiss. – 3rd ed. – N. Y. : Mc. Graw-Hill, 1980. – 1132 p.
3. Невзгодина Е. Л. Представительство по советскому гражданскому праву / Е. Л. Невзгодина. – Томск : Изд-во Томск. ун-та, 1980. – 158 с.
4. Советское гражданское право. Т. 1 / отв. ред. В. А. Рясенцев. – М. : Юрид. лит., 1965. – 560 с.
5. Гражданское право : учебник. Т. 1 / под ред. А. П. Сергеева, Ю. К. Толстого. – Изд. 6-ое, перераб. и доп. – М. : Велби, 2002. – 776 с.
6. Господарський кодекс України // Офіційний вісник України. – 2003. – № 11. – Ст. 462.
7. Гражданский кодекс Украины : Комментарий. Т. 1. – Изд. 2-ое. – Харьков : Одиссей, 2004. – 832 с.
8. Луговцев А. Ф. Агентирование морских судов : учеб. для вузов мор. трансп. / А. Ф. Луговцев, Г. А. Маслов. – М. : Транспорт, 1988. – 207 с.
9. Брагинский М. И. Договорное право. Кн. 3. Договоры о выполнении работ и оказании услуг / М. И. Брагинский, В. В. Витрянский. – Изд. доп., испр. – М. : Статут, 2002. – 1055 с.
10. Яновский А. Торгово-посреднические агентские операции / А. Яновский // Бизнес-Информ. – 1997. – № 10. – С. 82–87.
11. Братусь С. Н. Субъекты гражданского права / С. Н. Братусь. – М. : Юриздат, 1950. – 367 с.

Надійшла до редколегії 27.02.2012

ПОЛТАВСКИЙ О. В. К ВОПРОСУ О СДЕЛКЕ, СОВЕРШАЕМОЙ С ПРЕВЫШЕНИЕМ ПОЛНОМОЧИЙ

Проанализированы виды превышения полномочий представителя при исполнении ним своих обязанностей по договорам на оформление представительства. Охарактеризована процедура и способы одобрения превышения полномочий.

POLTAVSKY O. TO THE ISSUE ON THE TRANSACTION MADE WITH EXCESS OF POWERS

Types of excess of powers of the representative at execution the of duties by it under contracts on representation registration are analyzed. Procedure and ways of approval of excess of powers is characterized.